

A Mecsek hegység és környékének nőszőfű (*Epipactis* ssp.) fajai II. (1999–2010)

Epipactis species of Mecsek Mountains area (Hungary), No. II. (1999–2010)

Nagy Gábor

Abstract – This paper updates the general floristic study about the *Epipactis* species of Mecsek Mountains and its surroundings which have been published 12 years ago. The updated list of species is completed with local area maps and new localities and the author studies the nature conservation status of these species.

Key words – Hungary, Mecsek Mountains, *Epipactis* species, checklist.

Aurhor's address – A szerző címe: Nagy Gábor, Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság (Duna-Dráva National Park Directorate), H-7625 Pécs, Tettye tér 9., Hungary. E-mail: nagy@ddnp.kvvm.hu

Bevezetés

Több, mint tíz éve, 1998-ban foglaltam össze először a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület Baranya megyei Csoportja időszaki kiadványában, a „Tenkes Természetvédelmi Tájékoztatóban” a Mecsek hegység és környezetében előforduló nőszőfű fajokról addig összegyűlt ismereteinket, kutatási, florisztikai eredményeket. Az azóta eltelt 12 év hozott változásokat, új fajok, új lelőhelyek kerültek elő, de ugyanakkor különböző okokból sajnos e folyamatok ellenkezője is bekövetkezett. Úgy gondolom, hogy az eltelt idő távlatában nem haszontalan áttekinteni a változásokat, frissíteni az ismereteket és egy újfent aktualizált összefoglalást adni e sajátos, titokzatos növénycsoport térségünkben betöltött szerepéről.

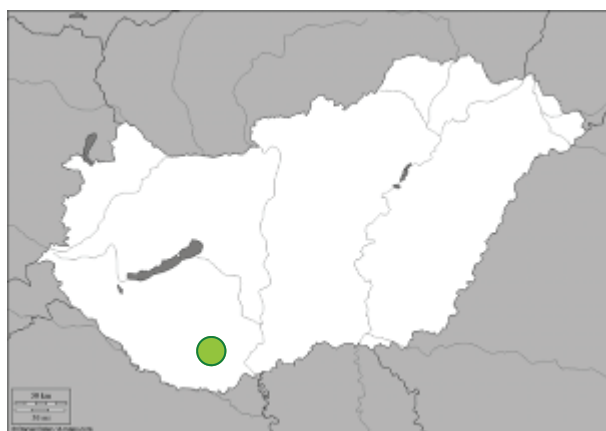
Módszer

Mivel az előző összefoglalóban már áttekintettem az 1998-ig fellelhető irodalmi, florisztikai adatokat, bemutattam az egyes nőszőfűvek faji és ökológiai jellemzőit, mostani dolgozatomban csak az azóta bekövetkezett változásokkal és a jelenlegi helyzettel foglalkozom. Ismertetem a ma bizo-

nyítottan előforduló fajokat, aktualizált elterjedési térképeket mellékelek és összesítem az 1998 óta felgyűlt florisztikai adatokat, valamint jelzem az egyes fajok természetvédelmi helyzetét.

Eredmények

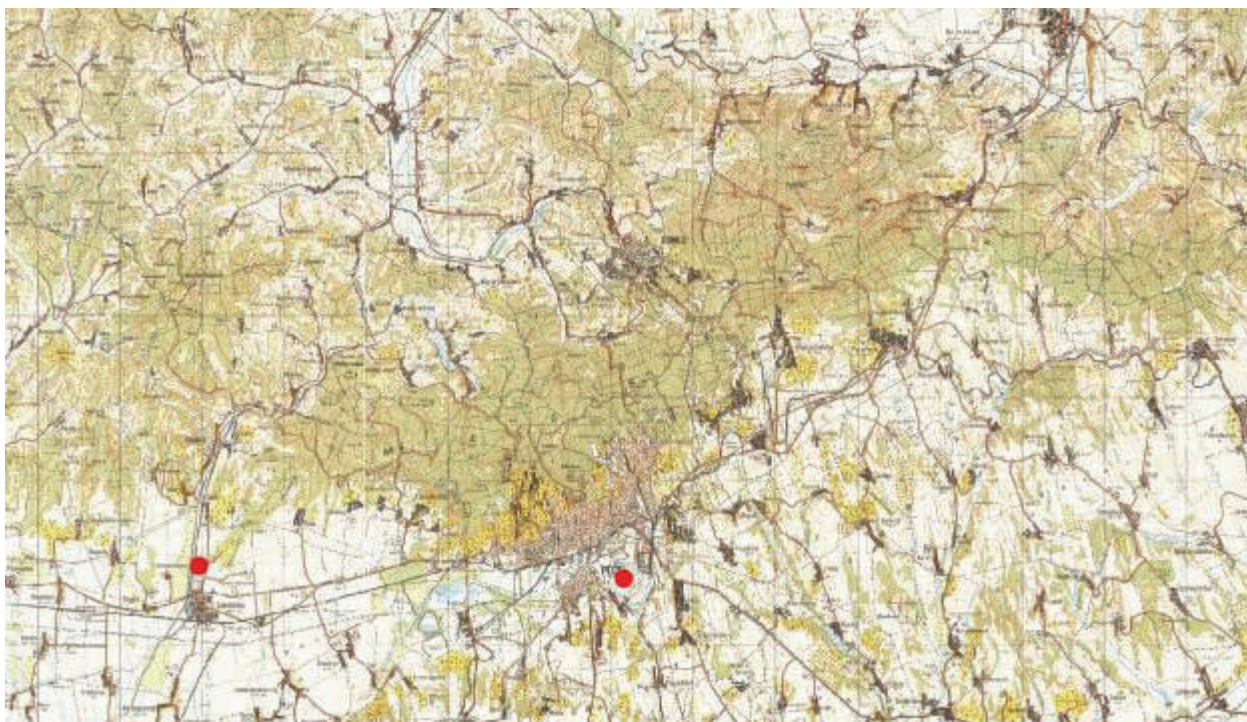
A Magyarországon Molnár (2003) kutatásai és Király (2009) szerkesztette „Új magyar fűvész-könyv” szerint előforduló 16 nőszőfű-faj (az azóta megtalált *morvai nőszőfűvel* (*E. moravica*) már 17) közül jelenlegi ismereteink szerint 12 a Mecsekben és környékén is előfordul. Ezeken kívül három kérdéses taxonómiai helyzetű faj ismeretes még hazánk területéről, melyekből egy az általam vizsgált területen vált ismertté. Nem került elő tehát itt a *vörösbarna nőszőfű* (*E. atrorubens*), a *pontuszi nőszőfű* (*E. pontica*), az *elbai nőszőfű* (*E. albensis*), a *karsú nőszőfű* (*E. gracilis*, [*E. exilis*]), a *bugaci nőszőfű* (*E. bugacensis*) és a kérdéses faji értékűek közül az *E. atrorubens* subsp. *Borbasii* SOÓ, és az *E. pseudopurpurata* MEREDA.



1. ábra. A Mecsek földrajzi elhelyezkedése

Fig. 1. Geographic range of Mecsek Mountains

A Mecseken és környékén előforduló *Epipactis*-taxonok
(A fajok besorolása Király (2009) alapján)



2. ábra. A mocsári nőszőfű előfordulása a Mecsek vidékén

Fig. 2. Localities of *Epipactis palustris* in Mecsek area

Mocsári nőszőfű (*E. palustris*)

Az 1998-ban ismeretes egyetlen lelőhely, a Cserdi melletti, felhagyott homokbánya magántulajdonba került. A bejutás rendkívül nehézkes, de annyi megfigyelhető, hogy a bányaudvar szinte teljesen beerdósült. Így valószínűleg az élőhely már nem megfelelő a faj számára, de az eltűnés még nem bizonyított.

Azonban Wágner László a Pécs melletti Tüskés-réten, a mesterséges tavak közelében felfedezett egy újabb, apró állományt. A lelőhely semmiféle védelem alatt nem áll, jelentős antropogén terhelés (horgászat, személtalálás, stb.) jellemzi, így az állomány rendkívül veszélyeztetett.





3. ábra. A kislevelű nőszőfű előfordulása a Mecsek hegységben
Fig. 3. Localities of *Epipactis microphylla* in Mecsek Mountains

Kislevelű nőszőfű (E. microphylla)

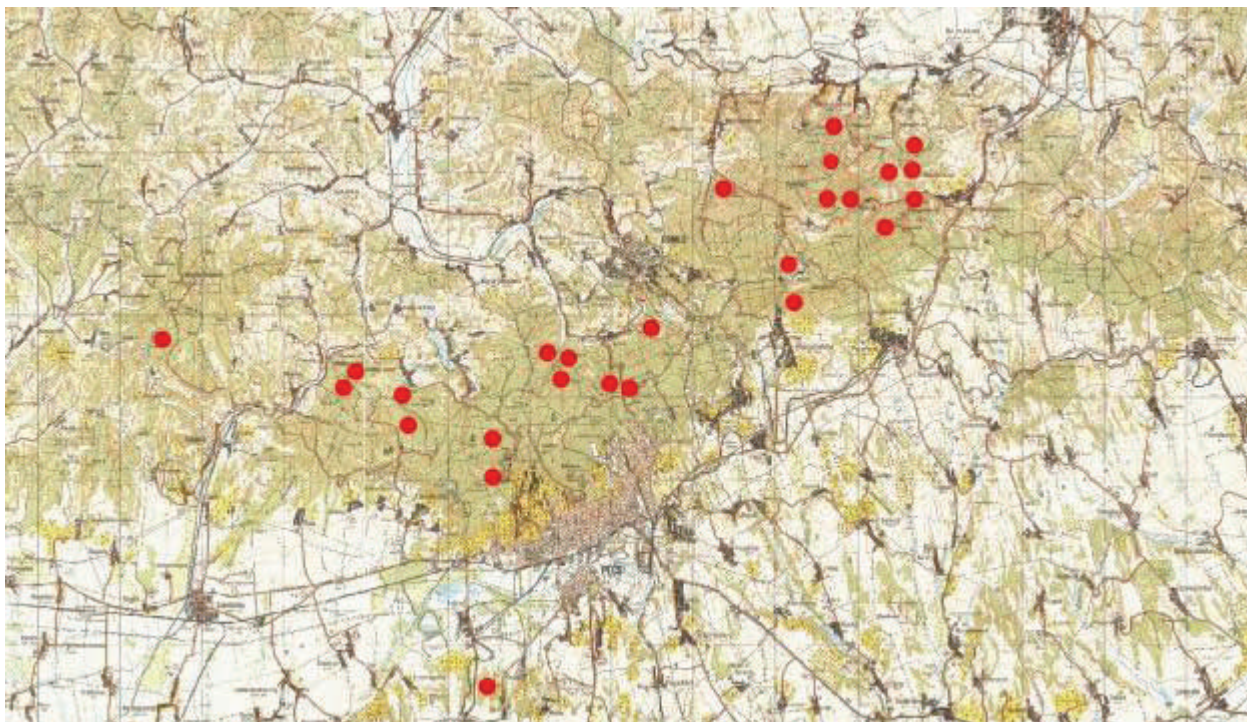
Nehezen észrevehető, apró termetű *Epipactis*-taxon, ennek ellenére vannak új megfigyelések a faj vonatkozásában. Jómagam Mecseknádasd közelében, a régi 6-os mentén találtam pár egyedet, Kovács és Wirth (2009) a Rózsa-hegy nyugati oldalában fedezett fel egy tövet.

A legtermékenyebbnek Tóth István Zsolt bizonyult (2000, 2002, 2007) a következő adatokkal:

Máza: Öregnyereg-patak völgye, Óbánya: a település és a Harács-mező között, Döngölt-árok, Pécsvárad: Büdöskúti-árok, Váralja: Sándorfa, Mecseknádasd: Réka-vár, Kisújbánya: a Cigány-hegy lábánál, Hosszúhetény: Borzás-tető.

Az összes lelőhely a Nyugat- és a Kelet-Mecsek Tájvédelmi Körzetben található.





4. ábra. A csőrös nőszőfű előfordulása a Mecsek hegységben

Fig. 4. Localities of *Epipactis leptochila* in Mecsek Mountains

Csőrös nőszőfű (*E. leptochila*)

Az első tanulmány óta eltelt több, mint egy évtized alatt megtaláltam Árpád-tetőnél, a kőbányához vezető út mellett, a Cigány-háti erdőben a Dél-Zselicben, előkerült még a Nagyforrás-völgyből (Kovács és Wirth 2009), valamint a következő helyszínekről:

Váralja: Hideg-oldal, Sándorfa, Közép-hegy lába,

Máza: Kandina, Ma-

gyaregregy: Textiles-

forrás, Püspökszent-

lászló: Bába-hegy,

Me-cseknádasd: Ré-

ka-vár, Óbánya:

Kürthy-féle ház mö-

gött (Tóth 2000,

2002, 2007). A dél-

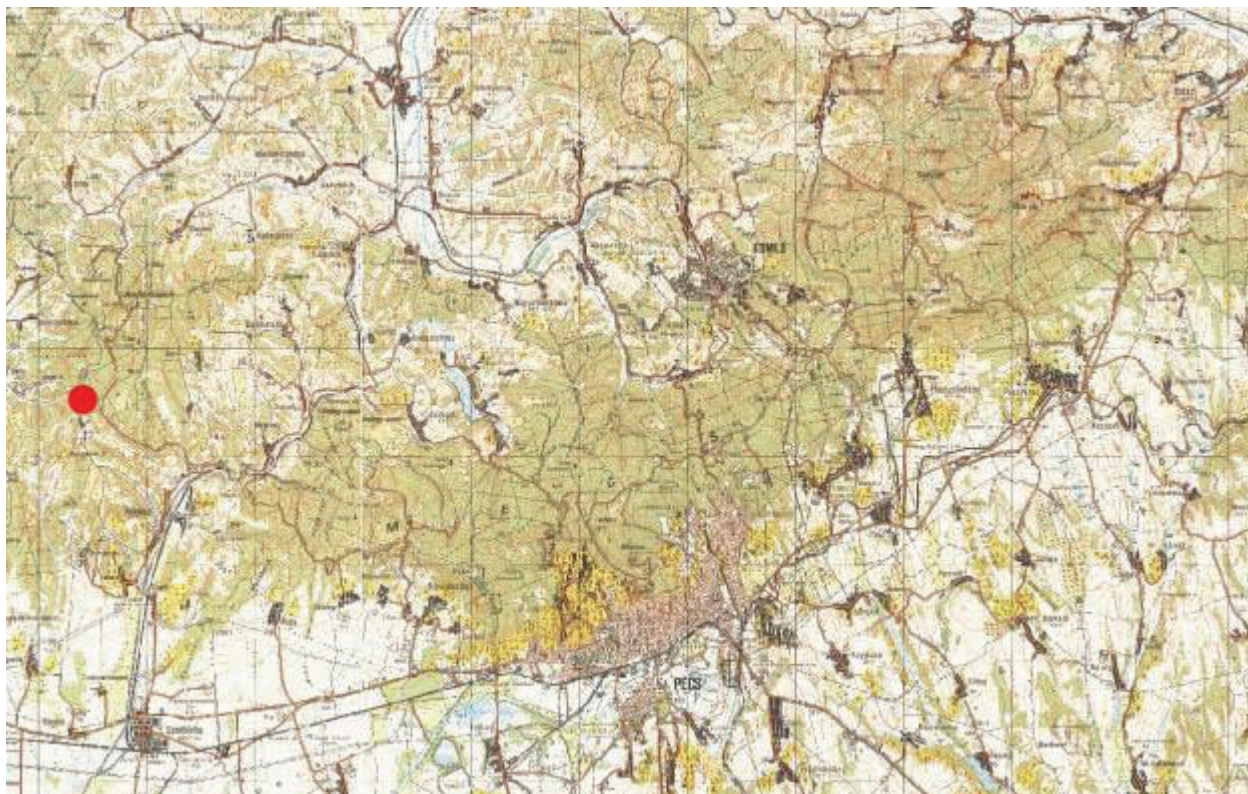
zselici Natura 2000-

es területen, a többi

állomány tájvédelmi

körzetben található.





5. ábra. A *Vöth-nőszőfű* előfordulása a Mecsek térségben

Fig. 5. Localities of *Epipactis voethii* in Mecsek area

Vöth-nőszőfű (E. voethii)

A Dél-Zselicben található Cigányhát-erdőben sokáig egy újonnan felfedezett kisfaj egyedeinek gondoltak Molnár V. Attila és társai egy kisebb állományt, azonban a legfrissebb taxonómiai kutatások szerint az Alsó-Ausztriából előkerült *Vöth-nőszőfű* a kérdéses faj. A lelőhely Natura 2000-es terület, azonban intenzív, vágásos erdőgazdálkodással érintett.





6. ábra. A mecseki nőszőfű előfordulása a Mecsek hegységben

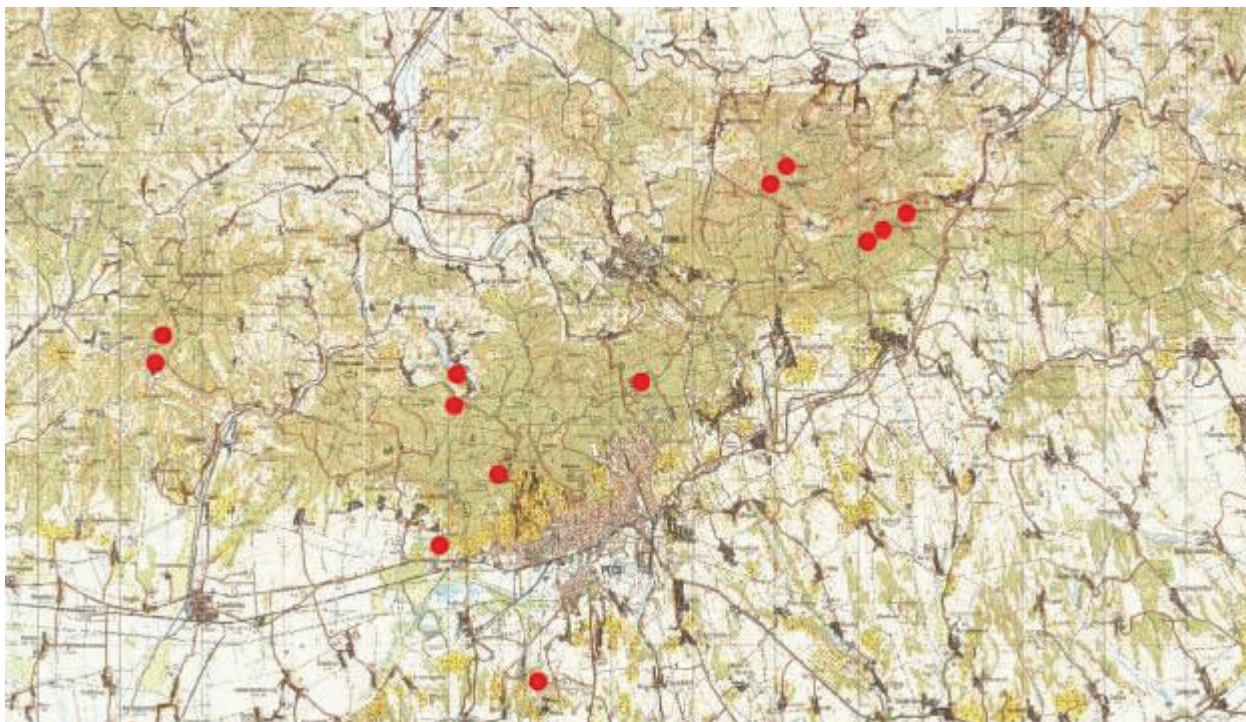
Fig. 6. Localities of *Epipactis mecsekensis* in Mecsek Mountains

Mecseki nőszőfű (*E. mecsekensis*)

A réka-völgyi és az Abaliget közelében talált állomány mellett 2009-ben Koszonya-tető közelében is felfedezésre került egy apró, 5 töves állomány (Kovács, Wirth 2009).

A régi lelőhelyek tájvédelmi körzetben találhatók, az új azonban semmilyen fokú védelmet nem élvez, így fokozottan sérülékeny.



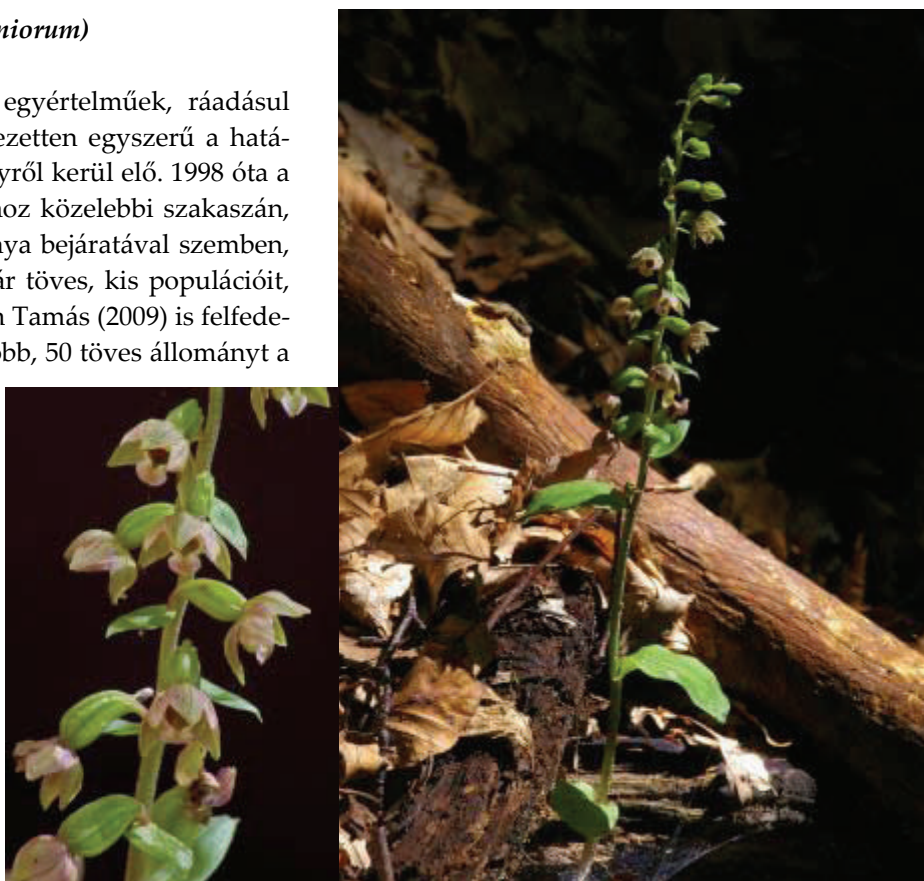


7. ábra. A Norden-nőszőfű előfordulása a Mecsek térségben

Fig. 7. Localities of *Epipactis nordeniorum* in Mecsek Mountains area

Norden-nőszőfű (E. nordeniorum)

Mivel faji bélyegei elég egyértelműek, ráadásul természetes állapotban kifejezetten egyszerű a határozása, újabb és újabb helyről kerül elő. 1998 óta a Réka-völgy Etelka-forráshoz közelebbi szakaszán, valamint a cserkúti kőbánya bejáratával szemben, a patakparton találtam pár töves, kis populációit, de Kovács Dániel és Wirth Tamás (2009) is felfedezett egy viszonylag nagyobb, 50 töves állományt a Malom-völgyi felső tóba folyó patak partján, valamint 10 tövet a Józsefházáról Koszonya-tetőre tartó erdészeti út mentén. A malom-völgyi állomány élőhelye nem áll védelem alatt és jelentős turizmussal is terhelt (Malom-völgyi Parkerdő), a többi helyszín tájvédelmi körzetben található.





8. ábra. A Tallós-nőszőfű előfordulása a Mecsek térségben

Fig. 8. Localities of *Epipactis tallosii* in Mecsek Mountains area

Tallós-nőszőfű (*E. tallosii*)

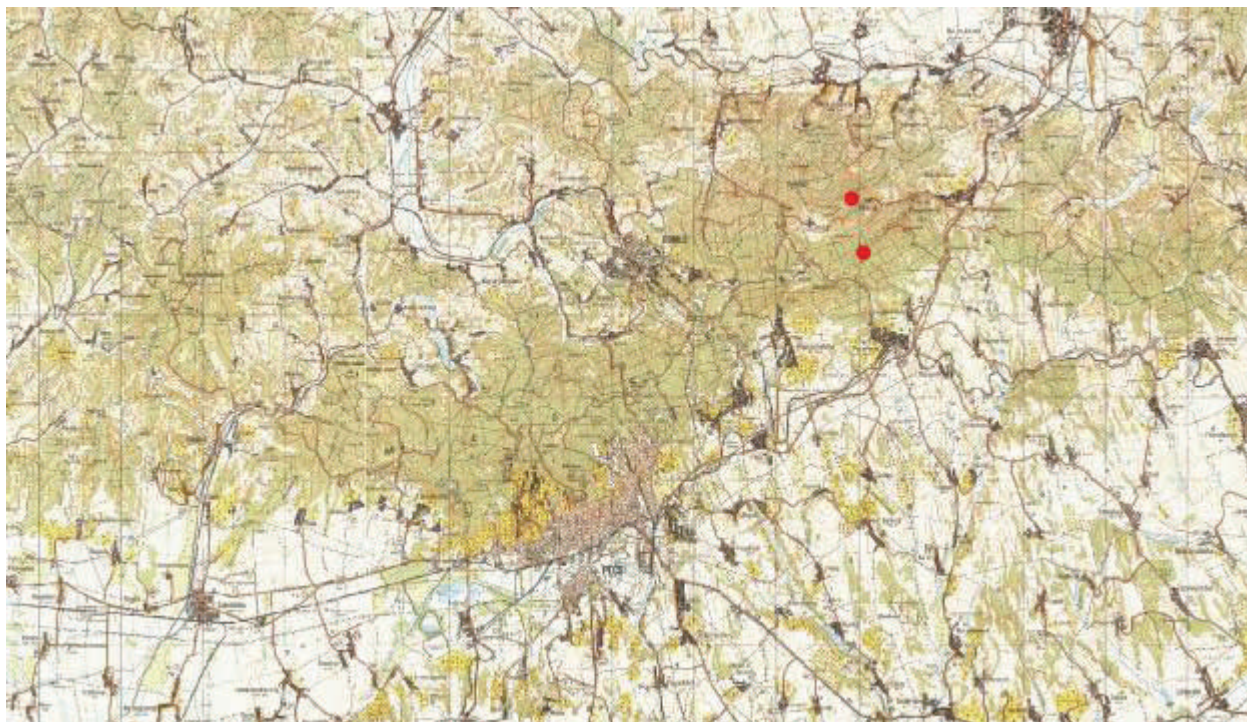
Az eltelt 12 évben jelentős számú florisztikai adat gyűlt össze e erőteljesebb növekedésű nőszőfű vonatkozásában.

Tóth István Zsolt (2002, 2007) kutatásai szerint a következő lelőhelyek ismereteseek: Vékény: Cse-

pegő-árok, Kárász: Pajtás-kút völgyében, Óbánya: Döngölt-árok, Máza: Vadvíz-árok és a Cigány-hegy lábánál, Zengővárkony: Disznós-kút, Aparhant: Apari-halastavak menti nemesnyárasban, Bonyhád: Vörösmarthy-forrás alatti nemesnyárasban, Magyaregregy: Vár-völgy, f9vízmű kerítés mellett. Kovács és Wirth (2009) is felfedezett egy igen jelentős, több száz töves állományt a Malom-völgyi felső tóba folyó patak partján. Az aparhanti, a bonyhádi

és a malom-völgyi állomány kivételével védett természeti területen, tájvédelmi körzetben találhatók populációik.



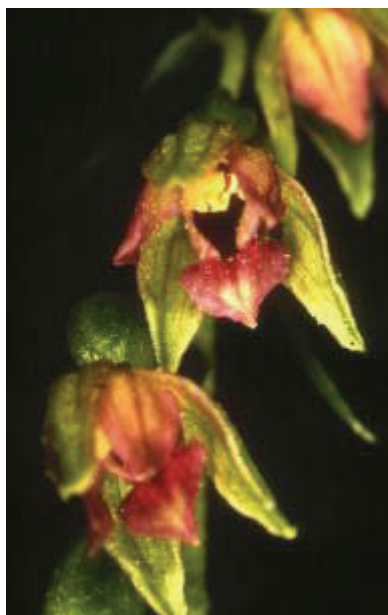


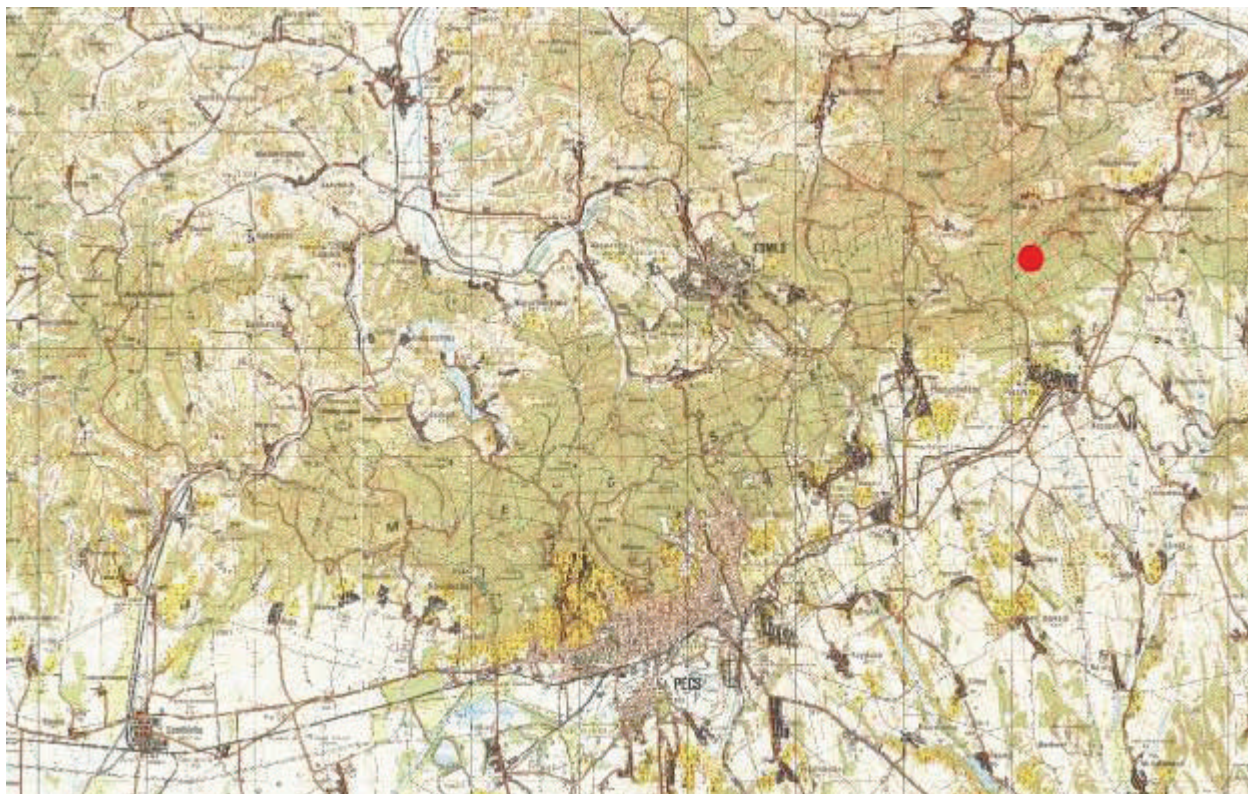
9. ábra. A ciklamenlila nőszőfű előfordulása a Mecsek hegységben

Fig. 9. Localities of *Epipactis placentina* in Mecsek Mountains

Ciklamenlila (piacsenzai) nőszőfű (E. placentina)

Sajnos az eddig ismert két, a Kelet-Mecsek Tájvédelmi Körzetben található lelőhelyen (Óbánya, Réka-völgy) kívül újabb előfordulása nem vált ismeretessé, sőt, azóta egyik felfedezett helyszínen sem hajtott ki növény.





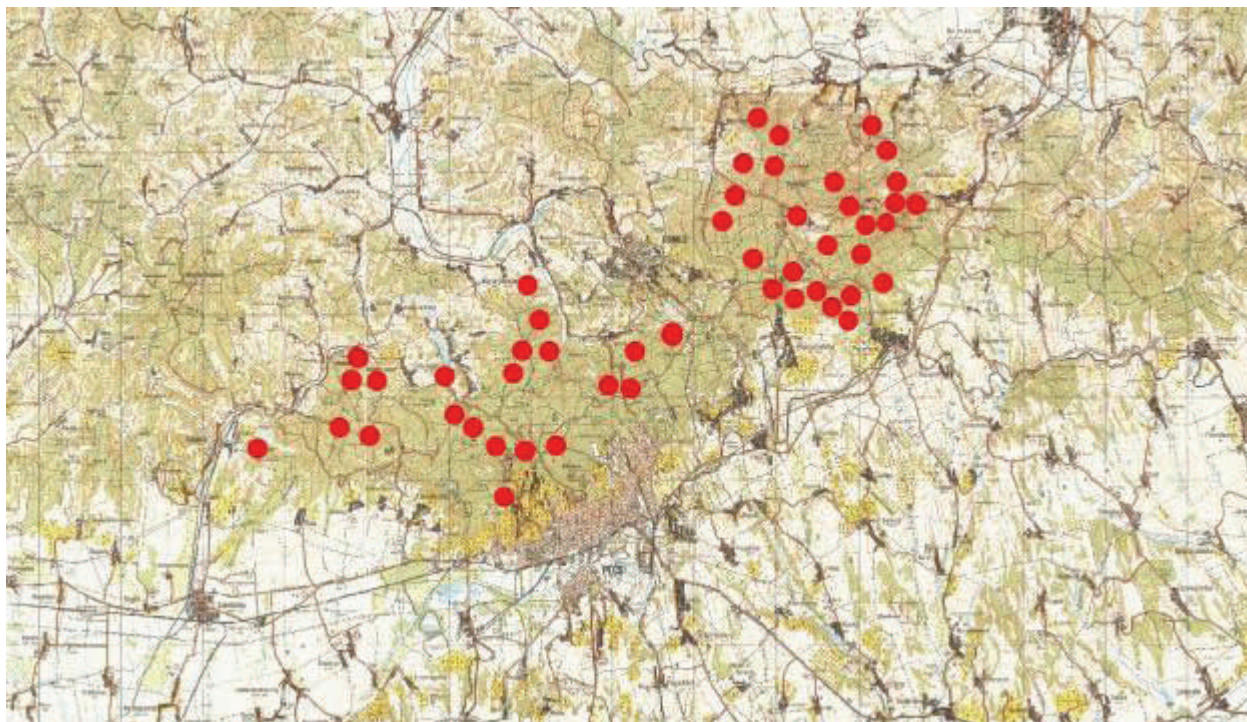
10. ábra. A Müller-nőszőfű előfordulása a Mecsek hegységben

Fig. 10. Localities of *Epipactis muelleri* in Mecsek Mountains

Müller-nőszőfű (*E. muelleri*)

A nem tipikus réka-völgyi lelőhelyen kívül újabb helyen nem bukkant elő.





11. ábra. A széleslevelű nőszőfű előfordulása a Mecsek hegységben

Fig. 11. Localities of *Epipactis helleborine* in Mecsek Mountains

Széleslevelű nőszőfű (*E. helleborine*)

A leggyakoribb hazai nőszőfű-féle, amely a Mecseken és környezetében is általánosan elterjedt. Az 1998-as tanulmány szerint állományai nem veszélyeztetettek, amely helyzet az eltelt időszak alatt sem változott számottevően.





12. ábra. A ibolyás nőszőfű előfordulása a Mecsek térségben

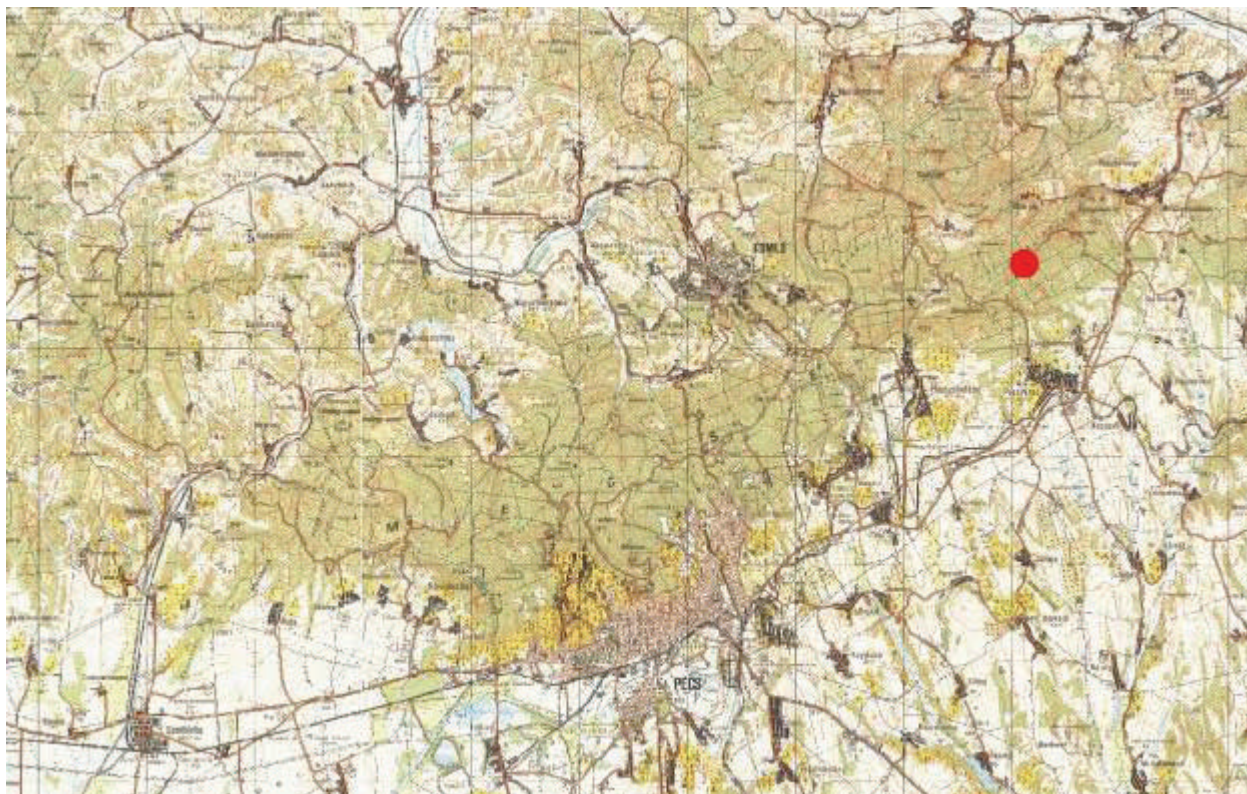
Fig. 12. Localities of *Epipactis viridiflora* in Mecsek Mountains area

Ibolyás nőszőfű (*E. viridiflora* [*E. purpurata*])

Az elterjedési térképen tapasztalható, a Kelet-Mecsek javára eldőlt hegységbeni túlsúlya vizsgálendő, hogy az ottani területtel intenzíven foglalkozó Tóth István Zsoltnak, vagy egyéb, más tényezőnek köszönhető. Az eltelt időszak alatt szintén a bonyhádi kutatótól érkeztek florisztikai adatok: Vékény: Németdöglés, Akai-tető, Máza: Kandina, Somlyó, Bargyag, Magyaregregy: Sánta-gyalogúti-árok, Miklós-vár, a Mára-várhoz vezető aszfaltút mellett, a Várkút közelében, Mészkenyecske, Kisújványa: Lakkeri-fenyves, Szürke-forrás feletti erdőben, Óbánya: Molnárföldek, Három-kút, Somos-hegy, Váralja: Vadvirág-forrás, Sándorfa, Püspökszentlászló: Korsoma-rét mellett, Hosszúhetény: Mátépart, Takanyó, Mecsek-nádasd: Templomhegy, Kárász: határ-

oldal, Szászvár: Lipse-tető (Tóth 2000, 2002, 2007). A lelőhelyek legnagyobb részét a Kelet-Mecsek Tájvédelmi Körzetben találhatók.





13. ábra. A morvai nőszőfű előfordulása a Mecsek hegységben

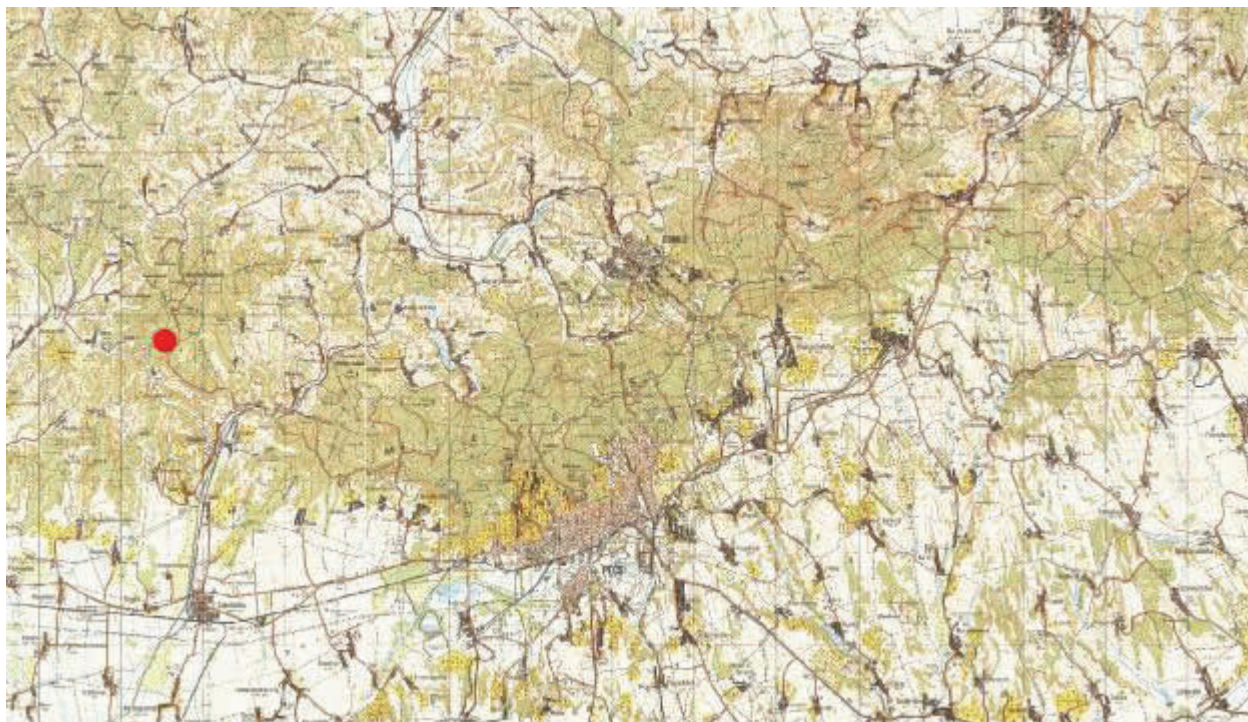
Fig. 13. Localities of *Epipactis moravica* in Mecsek Mountains

Morvai nőszőfű (E. moravica)

A kutatók által a Réka-völgyben és környékén nem tipikus *E. tallosii*-nak gondolt nőszőfüvekről kiderült, hogy a korábban Csehországból leírt *morvai nőszőfű* egyedei, melyek azóta a Keszthelyi-hegységből és a Balaton-felvidékről is előkerültek.

A kistaj virágai a *tallósénál* nagyobbak, az epichil szélesebb, erősen háromszögletű, alsó murvalevele pedig gyakran erőteljesebb. Habitusra az *E. albensis*-re is hasonlít, de van viscidiuma és az epichil széle lefelé hajlik.





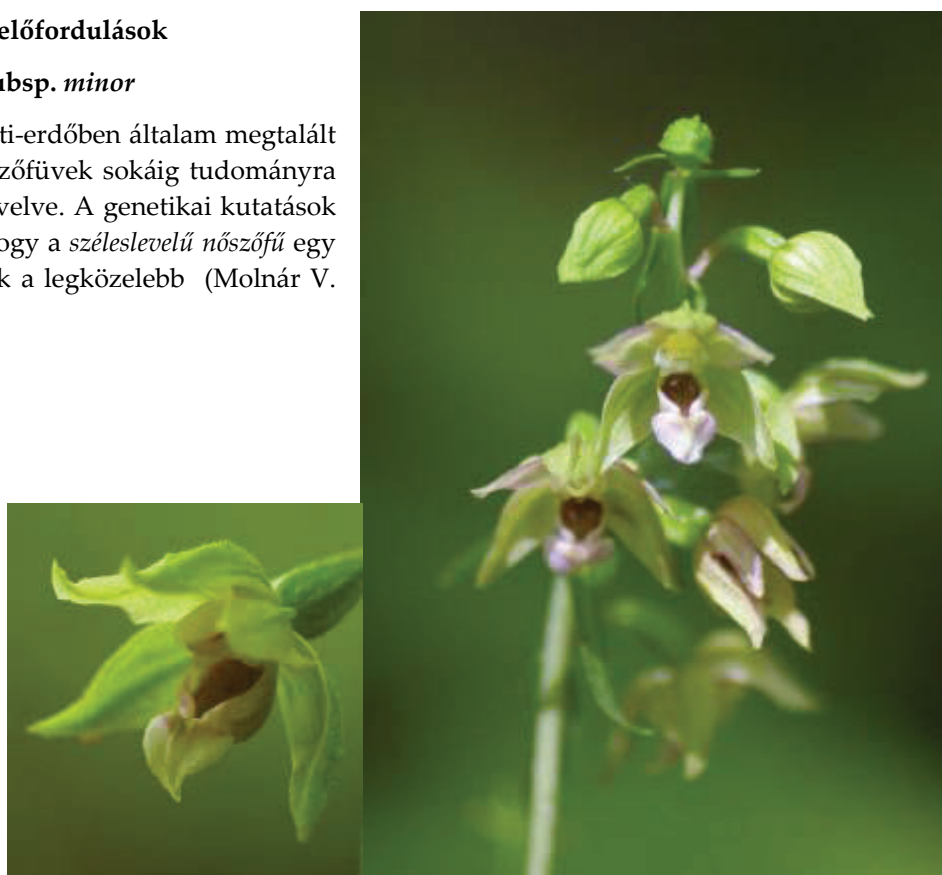
14 ábra. Az *Epipactis helleborine* subsp. *minor* előfordulása a Dél-Zselicben

Fig. 14. Localities of *Epipactis helleborine* subsp. *minor* in Mecsek Mountains area (Dél-Zselic).

Kérdéses taxonómiájú előfordulások

Epipactis helleborine subsp. *minor*

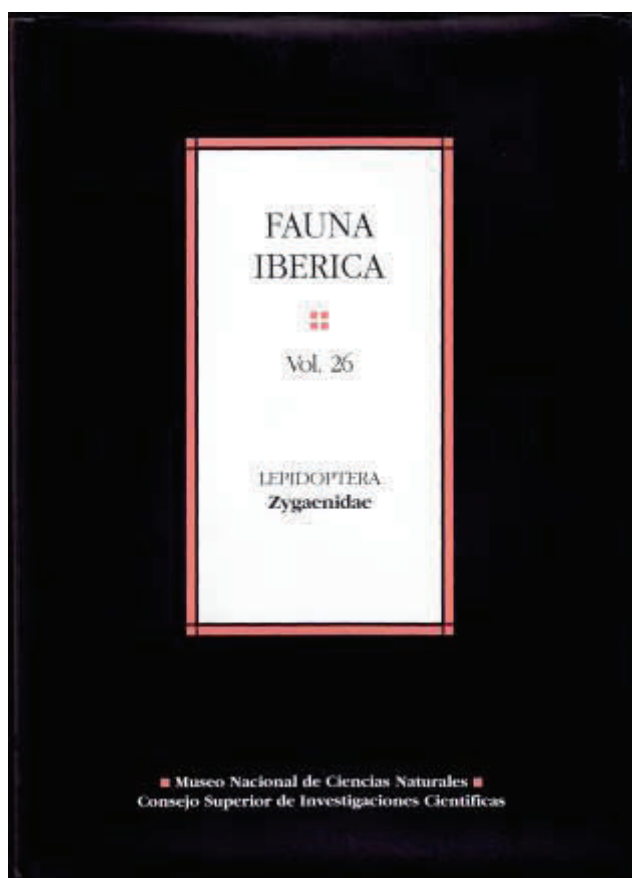
A dél-zselici Cigány-háti-erdőben általam megtalált idegenmegporzású nőszőfüvek sokáig tudományra új fajként lettek elkönyvelve. A genetikai kutatások azonban kiderítették, hogy a széleslevelű nőszőfű egy ritka alfajához állhatnak a legközelebb (Molnár V. A. ex verb.).



Irodalom – References

- BATOUSEK P. 2004: *Epipactis moravica* – Eine neue autogame Stendelwurz aus Mitteleuropa. – Journal Europäischer Orchideen 36 (3): 673–689.
- KIRÁLY G. (szerk.) 2009: Új magyar fűvészkönyv – Magyarország hajtásos növényei. – Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, p. 575–577.
- KOVÁCS D., WIRTH T. 2009: A bajuszvirág (*Epipogium aphyllum* (F.W. Schmidt) SW.) és néhány *Epipactis*-faj előfordulása Pécssett. – Kitaibelia 14: 104–106.
- MOLNÁR V. A., VIDÉKI R., VLCKO J. 1998: Adatok hazai *Epipactis*-fajok ismeretéhez II. – Kitaibelia 3 (2): 287–289.
- MOLNÁR V. A. 2003: Az *Epipactis* ZINN. nemzetség fajai Magyarországon. – Flora Pannonica 1 (1): 44–57.
- NAGY G., GERGELY T., TÓTH I. Zs., 1998: Új adatok az *Epipactis*-fajok mecseki előfordulásaihoz. – Kitaibelia 3 (2): 249–251.
- NAGY G. 1998: A Mecsek hegység és környékének nőszőfű (*Epipactis* ssp.) fajai. – Tenkes, Természetvédelmi Tájékoztató, MME, Pécs 2: 5–13.
- NAGY G. 2001: A Nyugat-Mecsek botanikai értékei. – Folia Comloensis 10: 143–152.
- NAGY G. (2004): A Melegmány-völgy Természetvédelmi Területen és közvetlen környékén megfigyelt védett növényfajok. – Folia Comloensis 13: 87–92.
- NAGY G. 2010: A pécsi Mecsek orchideái. – Dunántúli Dolgozatok (A) Természettudományi Sorozat 12: 87–96.
- TÓTH I. Zs. 1998: A Kelet-Mecsek Tájvédelmi Körzet és közvetlen környékén megfigyelt védett növények 1995–1997. – Folia Comloensis 7: 37–47.
- TÓTH I. Zs. 2000: A Kelet-Mecsek Tájvédelmi Körzet és közvetlen környékén megfigyelt védett növények II. 1998–1999. – Folia Comloensis 8: 131–144.
- TÓTH I. Zs. 2002: A Kelet-Mecsek Tájvédelmi Körzet és közvetlen környékén megfigyelt védett növények III. 2000–2001. – Folia Comloensis 11: 111–123.
- TÓTH I. Zs. 2007: A Kelet-Mecsek Tájvédelmi Körzet és közvetlen környékén megfigyelt védett növények IV. 2002–2007. – Acta Naturalia Pannonica 1: 61–72.

Könyvismertető – Book reviews



A csüngőlepkék (Zygaenidae) határozókönyve az Ibériai-félszigetről

Fidel Fernandez-Rubio: *Lepidoptera, Zygaenidae*. En: *Fauna Ibérica*, vol. 26. Ramos, M. A et al. (Eds.). Museo Nacional de Ciencias Naturales. CSIC. Madrid, 292 pp. 17,5 x 24,6 mm. Kemény kötésben. ISBN 84-00-08379-2. (2005)

A szerző hosszú évtizedek óta kutatja az Ibériai-félsziget csüngőlepké faunáját, a lepkecsalád egyik legjobb ismerője Európában. Bár az átfogó monográfiája több éves késéssel jutott el Magyarországra, mégis érdemes róla rövid recenziót írni.

A könyv tipográfiája, szerkesztése igazi remekmű. Alaposan elemzi a Zygaenidae-k filogenetikáját, rendszertani tagozódását, földrajzi elterjedését. Határozókulcsokon keresztül 37 faj (köztük 6 endemizmus) igen részletes leírását adja. Minden taxon esetében mikroszkópi fotókon szemlélteti a genitáliákat. Sajnos a szürkeárnyaltos képeken a nőstény genitáliák igen homályosra sikerültek. Evvel szemben először látjuk egy kiadványban együtt a fajok grafikailag jól megrajzolt UTM elterjedési térképeit, amely könyv egyik legnagyobb értéke.

Egy közép-európai lepkész számára sok újdonságot jelent a 265–272. oldalakon olvasható összeállítás, ahol Fernandez-Rubio alfabetikus rendbe gyűjti tápnövényeket, s besorolja alájuk a lepkefajokat. Igen érdekes az eredeti fajnevek etimológiai magyarázata, amely az átfogó európai és palearktikus kiadványokból is hiányozik.

Csupán nyolc színes képtáblán mutatja be a preparált példányok habitusképét, kiegészítve néhány igen kis méretű természetes környezetben készült fotóval. Meglepő módon egyetlen élőhelyképpel sem találkozunk a könyvben, pedig a távoli félsziget sok speciális habitatja érdeklődésre tarthatna számot.

Összességében az európai lepkészeti könyvek egy igen értékes kiadvánnyal gyarapodtak, s közöttük a spanyol nyelvű munka sokáig meghatározó forrásmű lesz a kutatók kezében.

Fazekas Imre